

משבר הציונות – בראי החברה הקיבוצית

צבי לוז: נפשו בכפו
הוצאת הקיבוץ המאוחד

מאת איזה פרלים

צבי לוח, בנו של קדיש לוח, מן האבות המייסדים של דגניה ב', נשא כמלוא הרצינות והאחריות. את משאם של ממשכי-הדרך. לגבי אלה נכונה האמרה: "האצילות מחייבת", שכן כל מעשיהם ומחדליהם נבחנים לאור המופת של אבותיהם החלוצים, שהניחו יסוד ליישוב ולמדינה. תחושת המחויבות כלפי העבר והעתיד של המפעל הציוני עוברת כחוט השני בכל יצירותיו של צבי לוח.

לוז ממחיש את הפרובלמטיקה הסבוכה של מפעל זה ב"סאגה" משפחתית, בת שלושה דורות, מושרשת בקיבוץ ותיק. חלקה הראשון של ה"סאגה", "אגדות המקום", מתרחש לאחר מלחמת ששת הימים, ואילו השני, "סוכב הולך" – ערב מלחמת יום הכיפורים. במרכז העלילי ניצבת משפחת סגל על דורותיה. שלמה סגל ואשתו רעייה, הם זוג ארכיטיפי של מייסדים, שיחד עם חבריהם המעטים, בראו "יש מאין", הלוא הוא ישוב בשממה. אותו צריך בודד ובו ישישה בחורים ושת בחורות (שהם שני זוגות נשואים וארבעה רווקים), הוא המקום שסביבו נרקמו האגדות. כמציאות זו היתה ראשיתה של דגניה, אם הקבוצות והקיבוצים. במקום זעיר זה מקופל

המיתוס של ארץ ישראל, המעניק לממשיכי-הדרך את טעם קיומם, אך מאידך גיסא תובע מהם ביקורת עצמית מתמדת.

ליתר דיוק: לא "המיתוס", אלא אחד המיתוסים, שכן היו עליות קודמות ואף סביבן נרקמו אגדות, כמו למשל סביב ייסודה של פתח-תקווה, אם המושבות. אולם בני העלייה השנייה כרכו את החזון הלאומי בזה החברתי ושאפו לשידוד מערכות ולבריאת אדם יהודי חדש על ידי שיתוף ואחוזה של חיי קומונה. מידת הצלחתם/או כשלונם מעסיקה את צבי לוח ומדריכה את מנוחתו.

בסיפורו החדש: "נפשו בכפו", מחזירו המחבר אל אותו קיבוץ ותיק, שבו אנו נתקלים שוב כמיודעינו, דור שני ושלישי של בני האבות המייסדים, יאיר סגל, בנם של שלמה ורעייה; אשתו רותי, שאותה הכיר בפלמ"ח; אבנר עמית, מזכיר המשק, בנם של זוג מייסדים שני; שרית שפירא, נכדתם של זוג שלישי, ואחרים. כל אלה מהווים מעין "מועדון" אריסטוקראטי ואכסקלוסיבי של צאצאי הראשונים, להבדיל מחדשים מקרוב באו. בני הוותיקים שמעו מפי הוריהם את "אגדות המקום", ושומה עליהם לשמור על מסורת זו ולהורישה לכניהם אחריהם, בכחינת "משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע" וגו'. אולם "קאנון" זה אינו נחתם לעולם, שכן המציאות מייצרת תמיד אגדות חדשות המשכיחות את הישנות. וכך יפתח הצנחן, בנם של יאיר ורותי ונכדם של שלמה ורעייה, שנפל באחת הפעולות, אף הוא הפך כבר לאגדה.

כרם התמורות ההיסטוריות המואצות אינן פוסחות גם על מקום משופע באגדות. עלילת "נפשו בכפו" מתרחשת בשנת 1970 שלוש שנים לאחר מלחמת ששת הימים, שהרחיבה את גבולות המדינה. הצעירים ביישוב שואפים אף הם לפרוץ את גבולותיו ולהקים שכונת מגורים חדשה, מתוכננת היטב על ידי אדריכל מן העיר. אולם במקום המיועד להקמת השכונה ניצב קבר בודד משנת 1913, ויש צורך להעבירו כדי לא לפגום בתכנון השכונה.

זוהי סיטואציה סמלית, הממחישה את הדילמה של הצאצאים ביחסם אל אבותיהם. הפער בין אותו צריך עלוב ויושביו הנמקים בעוניים בימי בראשית, לבין שכונה של שדרות, גינות, מדשאות ו"אפילו מזרקה בכיכר" – ממש מנקר עיניים. רק הקבר, המסמל את העבר המת, "מפריע" לחיים לממש את חלומותיהם, ועל כן יש לסלקו מן המקום. אולם צעד כזה מעורר נקיפות מצפון, ואותם צאצאים מרגישים בצורך לדון על האיש הטמון שם בטרם מעשה. לא כלל חברי המשק, אלא בני המייסדים בלבד, מחליטים בעניין, כאילו רק עניינם הוא.

המסגרת החיצונית של הסיפור היא שורת "סימפוזיונים", הנערכים ערב ערב, ככתייהם של בני המייסדים, שבהם מעלה כל אחד על פי תורו את גירסתו כאשר לאיש הטמון באותו קבר בודד. מחרוזת זו "מושחלת" או מרוכזת בידי דמות אחת: אבנר עמית, המזכיר, המביא והמוציא את כל ענייני המשק. בדרך זו משתדל המחבר לשוות

צורה של סיפור בדיוני לווידוי תיאורטי על מהות הציונות. זוהי מסגרת מלאכותית ומאולצת, ביחוד כמעברים ממפגש למפגש. נראה, שדיון עיוני כזה אינו "מתלבש" בנקל על סיפור-עלילה.

מ כל מקום, כחיפושם אחרי הזמן האבוד נתקלים המתדיינים בגיבור אנונימי, שעל מצבתו חרות רק שמו, שאול נתנון, ותאריך מותו, תרע"ג (1913). כיוון שכל המייסדים שהכירוהו כבר מתו, וגם בארכיון לא נשאר זכר לאותו איש, הרי כל הסברות והגירסאות על אודותיו לגיטימיות כאותה מידה. קבורתו מחוץ לבית הקברות מצביעה לכאורה על התאבדות, וכל אחד מבני החבורה מסביר את סיבותיה האפשריות על פי דרכו. לעומת אותן דמויות הירוואיות, כמו שלמה סגל ועמיתיו, שלא נרתעו מכל קושי ונשאו בגבורה את כל היסורים, מעמיד המחבר את האדם שכשל כוחו. ללמדנו, שהגשמת הציונות זרועה גם כשלונות של אלה שהסתלקו מן המערכה או נפלו בצדי הדרכים.

את סיבת ההתאבדות מסבירים המתדיינים, כל אחד על פי טבעו והבנתו, ובדרך זו של "אור חורר" לומד הקורא על

אופי הדוכרים באותו סימפוזיון, יותר משהוא לומד על שאול נתנון וסיבת התאבדותו. האם היתה זו אהבה נכזבת לרעייה, אשת שלמה סגל? כשלון ביחסי-חברה באותו חוג מצומצם ודחוס? אובדן האמונה בחזון הציוני או כאלוהים? או אולי סתם חולשת כשר ודם, פכים קטנים של סכל יום-יומי, העשויים למוטט את רוח האדם? או שמא שגעון ומשיכה פאטאלית אל המוות? כל האפשרויות האלה סבירות, אך אינן ניתנות להוכחה.

כרם, פענוח חידתו של שאול נתנון אינה העיקר, שכן המתדיינים כוחנים את מקרהו האומלל בזיקתו לעצמם. מיתוס החלוצים הראשונים, העשויים ללא חת, עלול לרפות את ידיהם של הממשיכים ברוממותו הבלתי-אנושית. מי יכול להידמות לאותם פסלי-ארד, הקפואים בפוזה הירוואית? לעומת זאת, הצגתם כבני-חמותה, ששום דבר אנושי אינו זר להם ושלמרות חולשתם עשו את המעשה הגדול, יש בה עידוד רב לגבי הדורות הבאים. כסוגיה זו נאמרים דברים מפורשים. האבות והבנים אינם שונים בפנימיותם, גם אם הרושם החיצוני מצביע על פער רב בסגנון חייהם. "אנחנו עשויים חומר שביד

מאוד, והמייסדים לא היו עשויים מחומר אחר, אף הם היו שכירים". "הם לא היו אלא בני-אדם כשר ודם; ואולי דווקא מפני שניסו להיות טובים מאוד, יצא להם לעשות את הרע, לפעמים". אף היאוש מן הציונות אינו נחלת הדורות המאוחרים בלבד. "למה נואש בחור צעיר מן הציונות? הרי גם היום נואשים רבים מאתנו... אין זה יאוש חדש של דור שני ושלישי, אלא יאוש ישן נושן, שכבר דור ראשון החיפש בו. הרי אין בנו אלא מה שהיה בהם". לשם יתר הכלטה של "סדנא דארעא חד הוא" מובא מקרה התאבדות של נערה בקיבוץ השכן, שלמראית עין אין לו כל שייכות לעלילת הסיפור. כשם שקשה לפענח את מניעי התאבדותו של נתנון, כך גם מניעיה של הנערה הם בגדר חידה.

כידוע, לא פסח המשבר הפוקד את החברה הישראלית גם על הקיבוץ, שאינו אי בודד, אלא חלק מן הכלל. כרם, הקיבוץ מפעיל כלפי עצמו את מנגנון הביקורת העצמית כמידה שגופים אחרים לא נתברכו בה. אף צבי לוז אינו שוגה כאידיאליזציה של הראשונים והאחרונים גם יחד. יחד עם כך מכוון סיפורו לחזק את ידיהם של ממשיכי הדרך.